

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Сизоненка Антона Степановича
«Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право**

Ступінь актуальності обраної теми дисертації. Злочинність в дитячому середовищі поширюється в результаті недостатньої спроможності держави і суспільства створити належні умови для задоволення життєво важливих потреб та інтересів дітей, забезпечити додержання їхніх прав і свобод, а також через не сформованість ефективної системи поводження з дітьми, які перебувають у групі криміногенного ризику та у конфлікті із законом. Значний вплив на злочинність в дитячому середовищі здійснюють недостатній рівень соціального захисту дітей, які знаходяться у складних життєвих обставинах, а також неефективна діяльність системи органів ювенальної юстиції.

Усталена упродовж останніх 10 років тенденція до значного зниження рівня кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участю не викликає особливого оптимізму серед кримінологів, позаяк виникають сумніви щодо об'єктивності офіційних даних. Впливати на зниження рівня злочинності неповнолітніх можуть скорочення чисельності дитячого населення в Україні, недоліки системи статистичного обліку, а також недостатня функціональна спроможність суб'єктів, уповноважених запобігати і протидіяти кримінальним правопорушенням серед дітей. Як відомо, обліковувати кримінальне правопорушення, як вчинене неповнолітнім, можна після встановлення особи та повідомлення їй про підозру, а враховуючи, що більшість кримінальних проваджень відкривається за фактом вчинення кримінального правопорушення, встановити особу, яка його вчинила вдається не одразу і далеко не завжди. Слід враховувати також неповноту даних

статистичної звітності про кількість кримінальних правопорушень неповнолітніх, зумовлену ненадходженням статистичних показників із тимчасово окупованих територій і територій, на яких ведуться бойові дії. А враховуючи, що йдеться про густонаселені східні і південні регіони в яких традиційно проживає велика кількість дітей – висновки напрашуються невтішні.

Вагому роль в існуванні умовно благополучної ситуації із поширенням злочинності у дитячому середовищі відіграє зміна пріоритетів державної політики у сфері поводження із дітьми, що перебувають у групі ризику або у конфлікті із законом. Якщо раніше головним інструментом впливу на дітей-правопорушників була кримінальна репресія і тюремне ув'язнення, то останнім десятиліття переважає притягнення їх до адміністративної відповідальності, що на думку ідеологів цієї політики, формально виконує превентивну функцію. Продовження політики надмірної гуманізації щодо дітей-правопорушників без соціального захисту найуразливіших категорій дитячого населення в умовах повномасштабної війни і в період повоєнної відбудови, може призвести до зростання кримінальної активності серед дітей, особливо із числа тих, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Ключова проблема полягає в тому, що в Україні немає єдиного державного органу, відповідального за боротьбу із злочинністю серед дітей, а так само не вироблено зваженої, обґрунтованої та послідовної державної політики у цій сфері, заснованої на міжнародних стандартах поводження з дітьми-правопорушниками. Така політика має бути гнучкою і відповідати вимогам воєнного часу. Натепер боротьба із злочинністю серед дітей розпорошена між різними підрозділами Національної поліції України, а також органами державної влади, органами місцевого самоврядування, різними відомчими організаціями та установами. За великим рахунком, в Україні цілеспрямовано і системно такою діяльністю не займається жодна державна інституція. Іншими словами, до боротьби із злочинністю серед дітей залучена велика кількість суб'єктів, безпосередні функції і завдання яких не

передбачають такий вид діяльності. До прикладу, підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України не займаються виявленням та розкриттям злочинів, вчинених неповнолітніми, оскільки до їхніх повноважень належить здійснення профілактичної діяльності серед дітей, запобігання та протидія домашньому насильству і дитячій безпритульності, виявлення та реагування на адміністративні правопорушення неповнолітніх та ін. Єдине, на що уповноважені працівники ювенальної поліції – це виявлення та розслідування у формі дізнання кримінальних проступків неповнолітніх.

Діюча система органів і служб у справах дітей є архаїчною, а державна політика у цій сфері не відповідає викликам воєнного часу. На користь такого висновку свідчить той факт, що у 2023 р. вперше зафіксовано помітне зростання рівня кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участю (на +52 % порівняно з показниками 2022 р.). Показово, що це відбулося в умовах значного скорочення дитячого населення в Україні (близько 25 % дітей виїхали за кордон). Під час війни поступово змінюється і характер злочинності серед дітей, а саме: при значному переважанні кримінальних правопорушень проти власності поступово збільшується частка шахрайств, наркозлочинів, незаконного поводження зі зброєю, кіберзлочинів, зафіксовані факти умисного знищення або пошкодження майна українських військовослужбовців. Одночасно з цим відбувається вербування дітей до збройних сил супротивника і використання їх у бойових діях. Діти беруть участь у діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань, терористичних організацій, надають представникам держави-агресора інформацію про розміщення, рух та переміщення Збройних сил України, а також вдаються до інших нетипових у мирний час кримінальних практик. Нові тенденції злочинності дітей відверто насторожують і вказують на необхідність реформування системи органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей.

Внаслідок війни у дитячому середовищі загострилися кризові явища і процеси, що зумовлюють їхню неправомірну поведінку. Передовсім, значно

збільшилася кількість дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і тимчасової окупації, безпритульних дітей, залежних від наркотичних засобів та психотропних речовин, дітей, розлучених із сім'єю, постраждалих від домашнього насильства, дітей, які перебувають у конфлікті із законом, а також дітей з розладами психіки і поведінки. На окрему увагу заслуговує побутова і соціальна невлаштованість дітей-переселенців, чисельність яких наближується до 1 млн осіб. Понад третина дітей внутрішньо переміщених осіб не можуть адаптуватися до нових умов життя у зв'язку із неможливістю задовольнити елементарні потреби у харчуванні, лікуванні, забезпеченні одягом і товарами першої необхідності, повноцінному навчанні, вихованні і проведенні культурного дозвілля, а також через наростаюче соціальне відчуження та дезадаптацію.

Очевидно, що під час війни становище дітей в Україні стрімко погіршується, з'являються нові виклики і загрози у дитячому середовищі, на які необхідно адекватно реагувати з метою недопущення зростання рівня злочинності у дитячому середовищі у недалекому майбутньому.

Враховуючи сказане, проблема злочинності серед дітей (ювенальної злочинності) складна і багатогранна, потребує глибокого наукового осмислення і комплексного дослідження, вироблення нового підходу до розуміння кримінологічної природи цього явища, пояснення його причин та розроблення стратегії зменшення його обсягів і мінімізації наслідків.

Поряд із цим, актуальність обраної теми дисертації підтверджується її зв'язком з Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30.09.2019 р.), Стратегією національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020), Національною стратегією у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021), Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017 – 2026 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. №

526); Державною соціальною програмою «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453), Національною стратегією реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1335), Державною цільовою соціальною програмою «Молодь України» на 2021–2025 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 р. № 579), Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023), тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454).

Отже, обрана тема дисертаційного дослідження «Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні» має високий ступень актуальності, є своєчасною і перспективною для подальшого дослідження, а її розроблення має вагомим теоретичне та практичне значення для розв'язання загальної проблеми запобігання правопорушенням у дитячому середовищі та розбудови системи ювенальної юстиції.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації та їх достовірність підтверджується:

– узагальненням наукових праць за тематикою дисертації з кримінології, кримінального права, кримінально-виконавчого права, опрацюванням і використанням наукових доробків інших дослідників для поглиблення знань про різні сторони досліджуваного явища;

– опрацюванням актів національного законодавства, міжнародних договорів, документів стратегічного планування у сфері боротьби зі злочинністю, а також узагальненням зарубіжного досвіду;

– використанням даних статистичної звітності Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України, Національної поліції України за 2005–2023 рр.;

– використанням великої кількості літературних джерел з різних галузей права та інших суспільних наук за тематикою дисертації (352 найменування);

– обраною методикою дисертаційного дослідження та застосованими для досягнення його мети загальнонауковими і спеціальними методами: діалектичним (розділи 1–4); системним (підрозділ 1.1); структурно-функціональним (розділ 2); історико-правовим (підрозділи 1.2, 1.3, 3.1, 3.2, 4.1, 4.3, 4.4); компаративістським (підрозділ 1.3, розділи 3, 4); логіко-юридичним (розділ 4); формально-юридичним (підрозділи 2.1–2.4); статистично-математичним (розділи 2–4) та іншими;

– науковими доказами, здобутими за результатами авторських емпіричних досліджень (результати вивчення матеріалів 812 кримінальних проваджень за ознаками ст. ст. 115, 185–187, 189, 289, 296 КК України; узагальнені дані анкетувань 311 працівників ювенальної превенції Національної поліції з дев'яти областей та міста Київ; 1 250 учнів 9–11 класів та 324 учителів загальноосвітніх шкіл м. Київ);

– апробацією матеріалів дисертаційного дослідження на кафедрі кримінального права та процесу Державного податкового університету та на двох міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики» (м. Маріуполь, 24 вересня 2021 р.); «Діяльність державних органів в умовах воєнного стану» (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 р.).

Новизна і загальнонаціональне значення наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає у розробленні нової концепції пояснення криминологічної природи та закономірностей детермінації злочинності серед дітей, на основі якої запропоновано організаційно-управлінську модель запобігання та протидії неправомірній поведінці дітей, а також визначено напрями і пріоритети розбудови системи органів ювенальної юстиції.

До основних наукових результатів, що становлять новизну, належать такі:

– запропонована концепція запобігання ювенальній злочинності, метою якої є вироблення комплексного підходу щодо корекції неправомірної поведінки дітей, заснованого на міжнародних стандартах;

– розроблене поняття «ювенальна злочинність» та аргументована необхідність його введення до наукового обігу;

– визначені структурні компоненти майбутньої моделі ювенальної юстиції, покликаної комплексно вирішувати проблему запобігання правопорушенням в дитячому середовищі та здійснювати превентивний вплив на дітей групи ризику;

– встановлені тенденції поширення злочинності неповнолітніх в умовах дії правового режиму воєнного стану, у тому числі зміни характеру і спрямованості злочинної поведінки дітей;

– надані пропозиції щодо удосконалення переліку суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в дитячому середовищі;

– розроблений проект Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання і протидії правопорушенням серед дітей;

– рекомендації щодо запровадження в діяльність уповноважених суб'єктів кращих зарубіжних практик і програм превенції неправомірної поведінки в дитячому середовищі «School, Social workers, Police» (Данія), «Drug Abuse Resistance Program» (Англія, США), «Programs i Services for At-Risk and Familie» (Канада), «Youth Inclusion Program» (США);

– запропонований комплекс заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням серед дітей.

Окрім викладених, є й інші положення наукової новизни, що заслуговують на позитивну оцінку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання в:

– *науково-дослідній роботі* – під час проведення фундаментального дослідження за темою «Інституційні спроможності України для післявоєнного

відновлення: нормативно-правові механізми ефективної реалізації» (акт Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України від 3 квітня 2024 р.) і подальших наукових досліджень кримінологічних проблем злочинності (акт Центру українсько-європейського наукового співробітництва від 4 березня 2024 р.);

– *діяльності правоохоронних органів* – для розроблення й удосконалення відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, підготовки методичних рекомендацій з питань запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми, захисту потерпілих (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 5 квітня 2024 р. № 50640);

– *освітньому процесі* – для підготовки підручників, курсів лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з курсів кримінології, кримінального права, а також під час проведення різних видів занять (тренінгів) з відповідних дисциплін у процесі підготовки бакалаврів і магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників МВС і Національної поліції України (акт Донецького державного університету внутрішніх справ від 12 жовтня 2022 р.).

Повнота викладення результатів дисертації у наукових працях. Основні наукові результати дисертації викладені у 26 наукових публікаціях, серед яких 20 статей, опублікованих у наукових фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, три – у наукометричних базах Scopus, Web of Science, дві тези доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, та одна монографія.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, що містять сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 412 сторінок, з них основний текст – 361 сторінка, список використаних джерел – 38 сторінок (352 найменування) та 2 додатки на 13 сторінках.

У тексті дисертації не встановлено фактів академічного плагіату, фабрикації або фальсифікації. Використані в дисертації статистичні звіти, аналітичні матеріали, літературні джерела містять коректні посилання. Результати авторських емпіричних досліджень оформлені у вигляді додатків до тексту дисертації.

Відповідність роботи паспорту спеціальності. Дисертація відповідає паспорту спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право.

Вивчення рукопису докторської дисертації та наукових публікацій свідчить про те, що в результаті проведеного дослідження дисертанту вдалося досягти мету і вирішити поставлені задачі, отримати нові знання і надати рекомендації щодо удосконалення законодавства і правозастосовної діяльності уповноважених суб'єктів щодо запобігання ювенальній злочинності в Україні. Разом з тим, дисертація містить окремі недоліки і дискусійні положення.

Зауваження та дискусійні положення докторської дисертації.

1. В роботі прослідковується певна невідповідність між найменуванням дисертації, предметом дисертаційного дослідження, його метою і кінцевими висновками, що обумовлено не зовсім послідовною позицією автора щодо ключових термінів і понять. Дисертація має найменування: «Теорія і практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні», тоді як предмет дисертаційного дослідження визначений як: «Теорія і практика запобігання ювенальній злочинності в Україні», метою дисертації є наукове обґрунтування підходів щодо розв'язання проблеми запобігання ювенальній злочинності і у кінцевих висновках також йдеться про вирішення важливої проблеми запобігання ювенальній злочинності в Україні. По тексту дисертації неодноразово вживаються терміни «ювенальна злочинність», «злочинність неповнолітніх» як синоніми.

Доволі дискусійним є запропоноване автором визначення поняття ювенальна злочинність, під яким розуміється негативне соціальне явище, що проявляється в систематичному вчиненні кримінальних правопорушень

особами у віці 14–17 років, характеризується певними кількісними та якісними показниками й зумовлене рядом специфічних соціально-психологічних детермінантів (ст. 35 дис). У зв'язку з цим виникає низка питань:

– чому ювенальна злочинність охоплює кримінальні правопорушення, вчинені особами віком 14-17 років, тоді як на ст. 132 дисертації зазначається, що неповнолітніми відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України вважаються особи віком 14-18 років?;

– чому ювенальна злочинність проявляється тільки у систематичному, тобто повторному вчиненні кримінальних правопорушень особами указаної вікової категорії;

– які специфічні соціально-психологічні детермінанти зумовлюють саме ювенальну злочинність?

2. Поняття «злочинність серед дітей» або «ювенальна злочинність» та поняття «злочинність неповнолітніх» належать до сумісних, утім не тотожних і не рівнозначних понять, які лише частково збігаються за обсягом. Ювенальна злочинність – це збиральне поняття, що відображає усі форми злочинної поведінки дітей у віці, з якого вони підлягають кримінальному переслідуванню і застосуванню примусових заходів виховного характеру. Ювенальна злочинність охоплює всі кримінальні правопорушення, вчинені дітьми у віці від 11 до 18 років. Відповідно до ст.ст. 498-501 КПК стосовно неповнолітніх осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності однак вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, провадиться досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру. Ювенальна злочинність включає усі категорії кримінальних правопорушень, вчинених дітьми указаної вікової категорії, у тому числі, кримінальні проступки і злочини різного ступеня тяжкості, вчинені вперше і повторно, одноособово або у співучасті, одне, два або більше кримінальних правопорушень, вчинених однією особою.

3. В дисертації не приділено достатньо уваги дослідженню «нетипових» видів кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми під час повномасштабної війни, зокрема: незаконному поводженню зі зброєю, кіберзлочинам, умисному знищенню або пошкодженню майна військовослужбовців, участі неповнолітніх в діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань, терористичних організацій, вбивствам на замовлення спецслужб держави-агресора, наданні представникам держави-агресора інформації про розміщення, рух та переміщення Збройних сил України та ін.

4. Розглядаючи питання щодо законодавчого забезпечення діяльності у сфері запобігання та протидії ювенальній злочинності в Україні висловлюється судження про необхідність систематизації, узгодження положень численних нормативно-правових актів у цій сфері, часткової модернізації законодавчої бази відповідно до міжнародних стандартів ювенальної юстиції, при цьому зазначається про недоцільність прийняття профільного закону, спрямованого на запобігання ювенальній злочинності. Між тим, Кабінетом Міністрів України внесений на розгляд Верховної Ради України і вже пройшов перше читання проєкт Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», який серед іншого має на меті врегулювати питань запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, а також належного поводження з дитиною, яка перебуває в групі ризику або у конфлікті із законом та її соціальної реабілітації.

5. В структурі детермінант ювенальної злочинності не приділено достатньої уваги зумовленим війною гострим соціальним, побутовим і психологічним проблемам, з якими зіштовхуються діти, що перебувають у складних життєвих обставинах, а також діти внутрішньо переміщених осіб. Крім того, під час захисту слід докладніше розкрити питання, які саме превентивні заходи доцільно вживати стосовно дітей з розладами психіки і поведінки, дітей, які мають залежність від психоактивних речовин, а також що робити з дітьми, позбавленими батьківського піклування, безпритульними дітьми, оскільки серед них доволі значна частка дітей-правопорушників.

Загальний висновок. Дисертація за темою: «Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні» є самостійною, завершеною кваліфікаційною працею, у якій отримано нові науково обґрунтовані теоретичні та прикладні результати, що мають суттєве значення для розвитку кримінологічної науки, кримінального права, кримінально-виконавчого права, а тому вона відповідає вимогам пунктів 7-9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197 із відповідними змінами, а її автор – *Сизоненко Антон Степанович* – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент:

Дека́н факультету слідчої та детективної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України

Богдан ГОЛОВКІН

Підпис	<i>Головкіна Д.</i>
Засвідчую	<i>Г.</i>
Нач. ВК	<i>10. 2024 р.</i>